

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

בראשית, תש"ע
מספר 831

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו?*

כבר נאמר בצדק: "התורה היא לא התיאולוגיה (תורת הא-לוהות) של האדם אלא האנתרופולוגיה (תורת האדם) של אלוקים",¹ ותורת האדם הזאת נמצאת בתמציתה בפרק הראשון של פרשתנו (כו-כז):

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וַיְרְדוּ בְדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ עַל-הָאָרֶץ. וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. כַּמּוּבָן, סוּד הַדְּבָרִים הוּא מְשַׁמְעוֹת הָעוֹמֵק שֶׁל הַמוֹנַחִים "צֶלֶם" ו"דְמוּת" כִּפִּי שְׁמַאֲפֶשֶׁר הַקּוֹנְטַקְסֵט הַמְּסוּיָה הַזֶּה. אֲבָל כִּדִּי שְׁנַגִּיעַ לְמַסְקֵנוֹת הַחַיִּיבִים לְהַבִּיא בְּחִשְׁבוֹן אֶת הַנְּקוּדוֹת הָאֵלֶּה:

(א) הַפִּירוּשׁ הַפְּשׁוּט שֶׁל "נַעֲשֶׂה" (כו) הוּא כְּמוֹ שְׁאֵמַר הַרַמְבַּ"ן שֶׁם:

אָמַר בְּאֵדָם "נַעֲשֶׂה" כְּלוֹמַר: אֲנִי וְהָאָרֶץ הַנּוֹזֶרֶת נַעֲשֶׂה אָדָם, שְׁתּוּצִיא הָאָרֶץ הַגּוֹף מִסוּדָה כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתָהּ בְּבַהֲמָה וּבַחַיָּה... וַיִּתֵּן הוּא יִתְבַּרַךְ הָרוּחַ מִפִּי עַלִּיּוֹן כְּדַכְּתִיב "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשִׁמַת חַיִּים" (ב:ז).

(ב) בְּכָל דֶּרֶךְ שֶׁבָּה נִפְרַשׁ "צֶלֶם" כְּרוּר שֶׁהַכוּוֹנָה שֶׁל הַטְּקֵסֵט הִיא שֶׁהָאָדָם דּוֹמָה בְּמִידַת מַה לְאַלּוּקִים.

(ג) כְּשֶׁמְדוּבָר ב"צֶלֶם" הַבִּיטוּי הוּא "בְּצַלְמֵנוּ" וְאֵילוֹ עַל דְמוּת כְּתוּב "כְּדְמוּתֵנוּ" כְּלוֹמַר "כְּמוֹ".

(ד) פְּסוּק כ"ו מֵתַאֲרָה אֶת הַתְּכֵנִית – "בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ", וְאֵילוֹ פְּסוּק כ"ז הַמֵּתַאֲרָה אֶת הַבִּיצוּעַ מְזַכֵּיר רַק "בְּצֶלֶם אֱלֹקִים"! מַה קָרָה ל"דְמוּת"?

(ה) לֹא כְּרוּר מַה הַקֶּשֶׁר בֵּין "בְּצַלְמֵנוּ" ל"כְּדְמוּתֵנוּ". הַאֵם הַכוּוֹנָה שֶׁ"נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ" בְּצוּרָה כְּזֹאת שִׁיְהַפּוֹךְ אוֹתוֹ לְהִיּוֹת דּוֹמָה לְנוּ", אוֹ שְׁמַא "כְּדְמוּתֵנוּ" מְצִיּוֹן דְּבַר נִפְרָד?

תְּחִילָה ל"צֶלֶם". מַעֲצָם הָאֵטִימוֹלוֹגִיָה שֶׁל הַמִּילָה וּמַהוֹפְעָתָהּ בְּמִקּוֹמוֹת אַחֵרִים בְּתַנ"ךְ אֵי אֲפֶשֶׁר לְלַמּוֹד הַרְבֵּה, אֲבָל כִּיוּן שֶׁהַקּוֹנְטַקְסֵט מֵרָאֵה עַל דְּמִיּוֹן כְּלִשְׁהוּ בֵּין הָאָדָם לְאַלּוּקִים, הַמְּפָרְשִׁים בּוֹחֵרִים מַה שֶׁהַגִּיּוֹנִי בְּעִינֵיהֶם לְפִי תְּפִיסַת עוֹלָמָם. כִּךְ הַרַמְבַּ"ם אוֹמֵר שֶׁ"צֶלֶם" הוּא צוּרָה בְּמוֹבֵן הָאֵרִיסִטוּטְלִי, כְּלוֹמַר מַה שֶׁהוּא עֵיקַר הַיִּסוּד שֶׁל הַדְּבַר, וּבְאֵדָם זֶה הַשְּׁכָל.² שְׁד"ל אוֹמֵר שֶׁהָאָדָם דּוֹמָה לֹא-ל, שְׁכְמוֹ הָא-ל הוּא בְּעַל הַכּוֹחֹת כּוֹלֵם, כִּן הָאָדָם נִבְדַּל בְּזֶה שֶׁהוּא לְבָדוּ בְּעַל הַכֹּחַ לְכָל מִידוֹת וּלְכָל הַפְּעוּלוֹת שֶׁבְּעוֹלָם.³

רְצוֹנִי לְהַצִּיעַ כַּאֲן דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה-יִשְׁנָה לְבִירוּר הַמְּשַׁמְעוֹת הַמְּלֵאָה שֶׁל "צֶלֶם" ו"דְמוּת" בְּפְסוּקִים כו-כז. דֶּרֶךְ זֶה תֹּאפְשֶׁר לָנוּ לְהַבִּיֵן אֶת הַתְּפִקִיד הַמִּיּוֹחַד שֶׁל כָּל מַה שֶׁכְּלוּל בְּמוֹשָׁג "צֶלֶם אֱלֹקִים" וּמִכַּאֲן לְהַגִּיעַ לְתַכְלִית שֶׁלְשֵׁמָה נִבְרָא הָאָדָם.

הַפִּילוֹסוֹף אֵרִיסְטוֹ הִסִּיק שֶׁהַטוֹב הָעֲלִיּוֹן בְּשִׁבִיל כָּל דְּבַר הוּא הַמְּצַב שֶׁבּוּ הוּא מְגִיעַ לְתַכְלִית שְׁלוֹ.⁴ וְכִדִּי לְדַעַת מַה הַתְּכֵלִית שֶׁל הָאָדָם כַּאֲדָם יֵשׁ לְגַלוֹת בְּמַה הוּא שׁוֹנָה מִכָּל בְּעֵלֵי הַחַיִּים הָאַחֵרִים; בְּמַה הוּא מִיּוֹחַד. כִּיוּן שֶׁלְפִי אֵרִיסְטוֹ הָעוֹלָם תְּכֵלִיתִי וּשְׁכֵלְתָנִי, לֹא יִיתְכֵן שִׁיּוֹר כֶּה מְסוּבָךְ כְּמוֹ הָאָדָם יִיבְרָא כִּדִּי לְשַׁכְּפֵל תּוֹפְעוֹת שֶׁכְּבַר קִיּוּמוֹת. נִאֲלָצִים אִם כֵּן לֹמַר שִׁישׁ בְּאֵדָם דְּבָרִים מִיּוֹחַדִּים, וּבֵהֶם תִּימְצָא תְּכֵלִיתוֹ. לְהֵלֵן נִמְנָה אֶת הַתְּכֵנוֹת הַמִּיּוֹחַדוֹת (הֵלֵא פְּעוּטוֹת) שִׁישׁ לְאָדָם וְאֵינן לִיצוּרִים אַחֵרִים:

* מאמר זה בא להשלים את מאמרי בדף השבועי לפרשת נח תשס"ז (מס' 675).

¹ אברהם יהושע השל, *Man is not Alone*, N.Y. 1951, p. 129.

² מורה נבוכים חלק א פרק א. עיינו דף שבועי מספר 414, 464 על פירושיהם של מפרשים אחרים.

³ שומאל דוד לוצאטו, *פירוש על חמישה חומשי תורה*, תל אביב, תשכ"ו. לפי שד"ל המילה צלם "נגזרת מן 'צל' כי הצל מצייר צורה אשר היא דמיון הגוף ולכן צלם ייקרא כל דבר העשוי לדמיון דבר אחר."

⁴ *Nicomachean Ethics*, book 1, 7

א. כח הדיבור: הכוח להמציא וללמוד שפה על פי נוהלי תחביר וסמנטיקה ולהמציא כתב אלף-ביתי. דיבור כזה הוא תנאי מוקדם לחשיבה תפיסתית.

ב. כוח חשיבה: (שכל) לא רק אינטליגנציה אלא יכולת לחשוב מושגים, להכליל, להסיק דבר מתוך דבר, להמציא מתמטיקה, מערכות של היגיון ומחשבים.

ג. הכרה עצמית: היכולת לחשוב על "עצמי" כאובייקט, להשתמש בכינוי השם "אני" וגם הכרה רצופה של זהות עצמית: "אני משהו מיוחד, קיומי, שנשאר אותו 'אני' למרות כל השינויים – גופניים ונפשיים, העוברים עליי".

ד. כוח יצירה: הרצון והכוח להשתמש בדמיון החופשי, ליצור דברים לשם יופיים וערכם האסתטי, אף שאין בהם תועלת פרקטית.

לארבע התכונות הללו הפילוסופיה היהודית מוסיפה עוד שתי תכונות הנזכרות בתורה ומפורסמות בין המידות של אלוקים: בחירה חופשית וחוש מוסרי.⁵

ה. בחירה חופשית: האמונה שלמרות כל הטענות של הדטרמיניזם וההשפעה המדומה של המזלות וה-DNA האדם יכול להתגבר עליהן ולפעול על פי ערכים מוסריים.

ו. חוש מוסרי: לכל אדם מתבגר יש אינטואיציה כלשהי המאפשרת לו להבחין באופן כללי בין הטוב לרע המוסרי.⁶

אם אכן כל שש התכונות הללו מאפיינות בני אדם ולא יצורים אחרים, הרי הדעת נותנת שהן התוצאות או התרומות של המתנה המיוחדת שניתנה לאדם לפי התורה – בריאתו ב"צלם אלוקים". אבל כל זה רק מרחיב ומעמיק את השאלה למה נבחרו דווקא שש התכונות האלו לאדם? מה תפקידן ומה הן באות ללמדנו?

התשובה מובאת באתיקה, בפילוסופיה של המוסר. שם אנו לומדים שלא כל דבר ולא כל אדם ראוי ונחשב להיות בעל אחריות מוסרית. בוודאי לא הדומם וגם לא בעלי החיים שחסרה להם ההכרה והבחירה החופשית. כדי להאשים מישהו (במובן מוסרי) על מעשה שעשה חייבים להתמלא התנאים האלה:

א. עליו לדעת מהו טוב ומהו רע מוסרי.

ב. יהיה אפשר לומר לו "לא היית צריך לעשות את המעשה הזה". ואם מתברר מסיבה כלשהי שלא הייתה לו בְּרָה, הרי אי אפשר לשפוט אותו. כל זה מעיד על ההכרחיות שבבחירה חופשית ובחוש מוסרי לשיפוט מוסרי.

ומה בדבר ארבע התכונות הראשוניות?

המשנה בבבא קמא (ח, ד) אומרת: "חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה. החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורים".

אין לשוטה שכל ואין לקטן ניסיון חיים לדעת מה גורם למה כדי לראות את הנולד, ולכן אי אפשר להטיל עליהם אחריות. החירש, שאינו שומע ואינו מדבר, מבודד מהסביבה ומהחברה ואינו יודע מה מתרחש.

זאת דוגמה הלכתית לכך שהתכונות של כוח הדיבור, שכל והכרה עצמית, הן מן היסודות הפילוסופיים של השיפוט המוסרי. בצד הפילוסופי מתברר שכדי שמישהו יהיה מוכשר להיות יצור מוסרי, חייבות להיות לו בדיוק שש התכונות הנזכרות, שהן הכלים המאפשרים לו ליצור לעצמו אישיות מוסרית.

מסקנה

אם ההנחות שלנו נכונות, דהיינו: (א) שש התכונות מיוחדות למין האנושי; (ב) אלה בדיוק התכונות שהפילוסופיה דורשת כדי להיחשב יצור מוסרי – הרי קרוב לוודאי שצלם אלוקים שלפיו נברא האדם מעיד על שש התכונות, ואז הגיוני לסכם שהיא היא התכלית של האדם – להשתמש בתכונות הללו להתנהגות בדרך המוסר, ועל ידי זה ליצור אישיות מוסרית.⁷ רק כאשר האדם יעשה זאת במשך חייו, הוא יהיה "כדמותנו", כלומר דומה במקצת לאלוקים,⁸ שבמהותו כולו ערכי מוסר ומושלמות: טוב, צדיק וישר, חנון ורחום, רב חסד. ורק מפני שהאדם מעצם הווייתו ומתחילת בריאתו מיועד להיות יצור מוסרי, הוא מסוגל לשמוע את הציוויים/מצוות של מי שגומל לו חסדים ולהגיב לפי העיקרון של הכרת טובה. לכן מיד אחרי שהאדם נמצא בגן עדן כתוב: "וַיֵּצְאוּ ה' אֱלֹהִים עַל-הָאָדָם" (ב:טז).⁹

ד"ר שמעון אליעזר הלוי ספירו

המרכז ללימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

⁵ אי אפשר להוכיח שהדברים האלה אכן קיימים, אבל רבים מדווחים שהחווייה האישית שלהם מאשרת את הימצאותם.

⁶ בחירה חופשית: "החיים והמנות נתתי לפניך... ובחרת בחיים" (דב' ל:ט); "ואתה תמשל בו" (בר' ד:ה-ז). "ודבר זה עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצווה" (רמב"ם, הלכות תשובה ה"ה). חוש מוסרי: נראה ש"שבע מצוות בני נח" ניתנו לאנושות לא על ידי התגלות נבואית אלא כחוש מוסרי שהורש בתוך האדם. עי' משך חכמה על התורה מאת הרב מאיר שמחה הכהן, פרשת נצבים.

⁷ זה ההישג היצירתי האולטימטיבי של האדם.

⁸ זה מסביר את ההערות בנקודות ג,ד,ה למעלה.

⁹ אדם הראשון לא התנהג כנדרש. הוא השתמש בכוח הבחירה שלו בטרם עת ובמקום הלא נכון, והשאר היסטוריה. ראו מאמרי:

"Paradise lost or outgrown", *Tradition*, 2008.